

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 1(8), 2021

www.scientificartsakh.com

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

«Գիտական Արցախ» պարբերականը պետերկված է www.elibrary.ru կայքում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

The «Scientific Artsakh» journal is posted on www.elibrary.ru website.

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, принятых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных

Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

Журнал «Научный Арцах» размещен на сайте www.elibrary.ru.

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – «ARTSAKH» Publ. – Изд. «АРЦАХ»

ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН

2021

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լախագահ՝ Արամ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմինա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Աննա ԱՍԱՏՐՅԱՆ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Լենա ԱՄՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր (**Տառագոնա, Իսպանիա**)

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հրանտ ԱՎԱԼԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Վլադիսլավ ԳՐՈՒՉԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Կոստորոմա, ՌԴ**)

Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ալֆրեդ դե ՉԱՅԱՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Ժնև, Շվեյցարիա**)

Սեյրան ՉԱԶԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարեն ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Օլջտին, Լեհաստան**)

Նատալյա ԿՈՎՎԵԼ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Մինսկ, Բելառուս**)

Վալենտինա ԼԱՊԵՎԿԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Մոսկվա, ՌԴ**)

Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆՆԻ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Համբուրգ, Գերմանիա**)

Ռուզաննա ՀԱԿՈԲՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Իրինա ՀԱՅՈՒԿ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Լվով, Ուկրաինա**)

Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ ՀՈՎԱՆԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գագիկ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մաքսիմ ՎԱՍԻԿՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Դոնի Ռոստով, ՌԴ**)

Գարիկ ԶԵՆՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան ԶՈՉԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 1(8), 2021, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատարակչություն, 2021, 280 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2021թ. 1-ին (8-րդ) համարի տպագրությանն աջակցել է «Hi-Am» բարեգործական հիմնադրամը:

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D. in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D. in Philology, Associate Professor

Members:

Anna ASATRYAN, Doctor of Arts, Professor

Lena ASRYAN, Doctor of History (Tarragona, Spain)

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)

Julietta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Irina HAYUK, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Natalia KOVKEL, Ph.D. in Law, Associate Professor (Minsk, Belarus)

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economics, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D. in Economics, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economics, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economics, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Professor

Seyran ZAKARYAN, Doctor of Philosophy, Professor

Alfred de ZAYAS, Doctor of Law, Professor (Geneva, Switzerland)

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 1(8), 2021, Yerevan, «ARTSAKH» Publishing House, 2021, 280 pages.

The publication of the 1st (8th) 2021 «Scientific Artsakh» journal was supported by «Hi-Am» Charity Foundation.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Анна АСАТРЯН, доктор искусствоведения, профессор
Лена АСРЯН, доктор исторических наук (Таррагона, Испания)
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, профессор
Ирина ГАЮК, кандидат философских наук, доцент (Львов, Украина)
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, профессор
Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Альфред де ЗАЙАС, доктор юридических наук, профессор (Женева, Швейцария)
Сейран ЗАКАРЯН, доктор философских наук, профессор
Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Наталья КОВКЕЛЬ, кандидат юридических наук, доцент (Минск, Беларусь)
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 1(8), 2021, Ереван, Издательство «АРЦАХ», 2021, 280 страниц.

Публикация 1(8) номера 2021 года журнала «Научный Арцах» была осуществлена при содействии благотворительного фонда «Hi-Am».

Ելինա Մխիթարյան. Փախստականների իրավական կարգավիճակը Արցախի Հանրապետությունում.....98
Elina Mkhitaryan. The Legal Status of Refugees in the Republic of Artsakh
Элина Мхитарян. Правовой статус беженцев в Республике Арцах

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ORIENTAL STUDIES, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Արաքս Փաշայան, Նազելի Նավասարդյան. Իսլամական աշխարհի աջակցությունն Ադրբեջանին 2020թ. Արցախյան պատերազմի ընթացքում. իսլամական համերաշխությունից մինչև ջիհադականություն..... 106
Araks Pashayan, Nazeli Navasardyan. Muslim World Support to Azerbaijan in the Course of 2020 Artsakh War: from Islamic Solidarity to Jihadism
Аракс Пашаян, Назели Навасардян. Поддержка Азербайджана мусульманским миром во время Арцахской войны 2020 г.: от исламской солидарности к джихадизму

Լիլիթ Հարությունյան, Տաթևիկ Մանուկյան. Իսլամական արմատականությունը Վրաստանում. Նոր միտումներ և մարտահրավերներ..... 120
Lilit Harutyunyan, Tatevik Manukyan. Radiacal Islam in Georgia: New Trends and Challenges
Лилит Арутюнян, Татевик Манукян. Исламский радикализм в Грузии: новые тенденции и вызовы

Վահե Հակոբյան. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի արաբատառ ֆոնդի թիվ 1713 և Սաուդ թագավոր համալսարանի թիվ 6770 ձեռագրերում առկա մեկնաբանությունների և ծանոթագրությունների համեմատական բնութագիրը..... 136
Vahe Hakobyan. Comparative Description of the Commentaries and Annotations in the 1713 Manuscript of the Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts of the Arabic Fund and the 6770 Manuscript of King Saud University
Вәгә Ақоян. Сравнительное описание комментариев и сносок рукописи № 1713 арабского фонда Института древних рукописей имени Месропа Маштоца и рукописи 6770 университета короля Сауда

ԼԵՉՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, LINGUISTICS, ЛИНГВИСТИКА

Սվետլանա Մանուչարյան. Ոչ գրական (քարքառային և խոսակցական) լեզվաշերտը Հրանտ Մաթևոսյանի «Աշնան արև» ստեղծագործության մեջ..... 144
Svetlana Manucharyan. Non-Literary (Dialectal and Colloquial) Language Layer in «Autumn Sun» by Hrant Matevosyan
Светлана Манучарян. Нелитературный (диалектный и разговорный) лексический слой в произведении Гранта Матевосяна «Осеннее солнце»

Հռիփսիմե Սարգսյան. Անցյալ կատարյալ ժամանակածևի ուսուցումը ՀՀ հանրակրթական դպրոցում..... 158
Hripsime Sargsyan. The Teaching of Past Perfect Tense at the Ra Secondary School
Рипсиме Саргсян. Преподавание прошедшего совершенного времени в средней Школе РА

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԱԶԵՎԻ ՈՒՄՈՒՑՈՒՄԸ ՀՀ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԴԴՐՈՑՈՒՄ*

ՀՏԴ 811.19

DOI: [10.52063/25792652-2021.1-158](https://doi.org/10.52063/25792652-2021.1-158)

ՀՈՒՓՈՒՄԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի
հայոց լեզվի ամբիոնի ասպիրանտ,
Ա.Պ. Չեխոսկի անվան հ. 55 դպրոցի հայոց լեզվի և
գրականության ուսուցչուհի,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
sargsyanrippy@gmail.com

Անցյալ կատարյալը բայի դժվար յուրացվող ժամանակաձևերից է: Գիտականորեն մշակված և հիմնավորապես ուսումնասիրված այս ժամանակաձևի ուսուցման հարցերը համեմատաբար քիչ են քննարկվել մեզանում: Հոդվածում նպատակ է դրվել նոր տեսանկյունից մատուցել հարցը, ուսումնասիրել անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի առանձնահատկությունները և ներկայացնել ուսուցման համեմատաբար նոր տարբերակ: Նշված նպատակին հասնելու համար խնդիր ենք դրել պարզել անցյալ կատարյալի ժամանակային իմաստի դրսևորումները և քննել կազմության առանձնահատկությունները:

Հետապոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են ինչպես համագիտական (անալիզ, սինթեզ), այնպես էլ գիտամանկավարժական հետապոտության մեթոդներ՝ համադրում, վերացարկում, համակարգում:

Ուսումնասիրության ընթացքում հանգել ենք այն երակացության, որ անցյալ կատարյալի ուսուցումը ավելի արդյունավետ կլիներ, եթե միջին դպրոցի դասագրքերում հակիրճ ներկայացվեին գործողության կատարման ժամանակների իմաստային տարաբաժանումները, ժամանակաձևի իմաստային նկարագրությունն ու կիրառությունները, համեմատությունը մյուս անցյալ ժամանակների հետ, իսկ ավագ դպրոցում նպատակ դրվեր ոչ միայն վերհիշելու այդ ամենը, այլև խորացնելու ուսուցումը. պետք է հավելյալ գաղափար տալ բայափոխների մասին, առավել մանրամասն ներկայացնել ժամանակաձևի կազմությունը՝ նշելով նաև նրա կիրառական յուրահատկությունները:

Հիմնաբառեր՝ հանրակրթություն, միջին և ավագ դպրոց, ուսուցում, անցյալ կատարյալ ժամանակաձև, անցյալ ժամանակ, կրթմաստեր, բայի խոնարհման համակարգ, բայի հիմնական ժամանակներ, պարզ և ածանցավոր բայեր, բայափոխներ:

Ներածություն

Անցյալ կատարյալը սահմանական եղանակի այն ժամանակաձևն է, որի ուսումնասիրությանը հաճախ են անդրադարձել հայ լեզվաբանության մեջ⁵¹³: Համեմատաբար քիչ է քննարկվել այդ ժամանակաձևի ուսուցման հարցը: Ժամանակի

* Հոդվածը ներկայացվել է 26.02.2021թ., գրախոսվել՝ 01.03.2021թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.03.2021թ.:

⁵¹³ Տե՛ս Աճառյան Հ., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. IV, Գիրք Ա, Ե., 1961: Ղարիբյան Ա., Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա, Ե., 1954: Աբրահամյան Ս., ժամանակակից հայերենի քերականություն, Ե., 1975: Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Ե., 1965: Ասատրյան Մ., ժամանակակից հայոց լեզու. ձևաբանություն, Ե., 2004:

ընթացքում փոխվում են հատկապես ուսուցման մասին պատկերացումները, և առաջանում են խնդրի ուսումնասիրության նոր պահանջներ: Անհրաժեշտություն է դառնում ուսուցման նոր մեթոդների ու ձևերի մշակումը:

Սույն հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնելու անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի ուսուցման համեմատաբար նոր տարբերակ. մասնավորապես անդրադարձել ենք անցյալ կատարյալի ժամանակային իմաստի դրսևորումներին ու կազմության առանձնահատկություններին՝ ընտրելով ուսուցման ժամանակակից եղանակ:

Անցյալ կատարյալ ժամանակաձևը հանրակրթական միջին դպրոցում ուսուցանվում է 7-րդ⁵¹⁴, իսկ ավագ դպրոցում՝ 11-րդ դասարանում. ընդ որում, հումանիտար⁵¹⁵ և ընդհանուր ու բնագիտամաթեմատիկական⁵¹⁶ հոսքերի համար գործում են առանձին դասագրքեր: Դպրոցական ծրագիրը բեռնաթափելու սկզբունքից ելնելով՝ դասագրքի հեղինակները չեն ներառել **հիմնական և հարաբերական ժամանակներ** հասկացությունը, և բայի խոնարհման մեջ ներկայացվում է երեք ժամանակ՝ ներկա, անցյալ, ապառնի⁵¹⁷: Ժամանակաձևերը տրվում են ժամանակների բաժանումով՝ առանց դրանց իմաստային տարաբաժանումների և ժամանակաձևերի իմաստային նկարագրության:

Պատկերը մի փոքր այլ է ավագ դպրոցի դասագրքում, որում շեշտը դրված է անցյալ կատարյալի կազմության առանձնահատկությունների վրա: Ուսուցչի ձեռնարկում բայի ուսուցման համար հեղինակները գրում են. «11-րդ դասարանում պետք է անհրաժեշտության դեպքում հիշեցնել որոշ մանրամասներ և ընդհանուր առմամբ ավելի խորացնել գիտելիքները»⁵¹⁸: Սա մի քիչ անհասկանալի է, քանի որ հստակ նշված չէ, թե որոնք են լինելու թեմայի ուսուցման կարևորագույն տարբերությունները միջին ու ավագ դպրոցում: Իսկ հատվածն ավարտվում է հետևյալ նախադասությամբ. «Բայի խոնարհումը ևս 11-րդ դասարանում հնարավոր է բացատրել համակարգված՝ հարացուցային ձևով, քանի որ նախորդ դասարաններում աշակերտներն արդեն անցել են եղանակներն իրենց ժամանակաձևերով»⁵¹⁹: Այսինքն՝ երկու դասագրքերում էլ որոշակիորեն անտեսվել են գործողության կատարման ժամանակների իմաստային տարաբաժանումները, ժամանակաձևի իմաստակառուցվածքային նկարագրությունը:

Ժամանակի քերականական կարգի իմաստային կառուցվածքը

Ժամանակաձևի իմաստային բնութագիրը հասկանալի դարձնելու համար շատ կարևոր է նախ և առաջ աշակերտներին ընկալելի դարձնել ժամանակի քերականական կարգի իմաստային կառուցվածքը: Բայի եղանակներն ու ժամանակաձևերը ուսուցանելու ընթացքում օգտագործվում են մի շարք տերմիններ՝ ներկա, անցյալ ու ապառնի անվանումների համակցումով, որոնք առաջացնում են շփոթություն, որն ակնառու է հատկապես անցյալ ժամանակի դեպքում, որովհետև հստակ չի ընդգծվում

⁵¹⁴ **Բարսեղյան Ջ., Մեյթիխանյան Փ.**, Հայոց լեզու 7 (դպրոցական դասագիրք), Ե., 2011, էջ 109:

⁵¹⁵ **Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ.**, Հայոց լեզու, Դասագիրք ավագ դպրոցի հումանիտար հոսքերի 11-րդ դասարանի համար, Ե., 2015, էջ 127:

⁵¹⁶ **Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ.**, Հայոց լեզու, Դասագիրք ավագ դպրոցի ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերի 11-րդ դասարանի համար, Ե., 2015, էջ 107:

⁵¹⁷ **Մեյթիխանյան Փ.**, Հայոց լեզու, Ուսուցչի ձեռնարկ 7-9-րդ դասարանների համար, Ե., 2011, էջ 63:

⁵¹⁸ Հայոց լեզու 10-12-րդ դասարաններ, Ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքեր, Ուսուցչի ձեռնարկ, Ե., 2009, էջ 84:

⁵¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 86:

յուրաքանչյուր անցյալ ժամանակաձևի արտահայտած գործողության անցյալ ժամանակակետը: Եվ սա այն դեպքում, երբ սահմանական եղանակն ունի մեկ ներկա, մեկ ապառնի և հինգ անցյալ ժամանակաձև: Գործողության կատարման ժամանակները՝ ներկա, անցյալ, ապառնի, ունեն իմաստային տարատեսակություններ կամ տարաբաժանումներ:

Յ. Աճառյանը, օրինակ, առանձնացնելով բայի կամ գործողության երեք հիմնական ժամանակներ՝ ներկա, անցյալ, ապառնի, միաժամանակ նկատում է, որ այս կամ այն ժամանակը կարող է ունենալ բազմաթիվ «բաժանմունքներ»։ Միևնույն անցյալը, ըստ նրա, կարող է լինել մի ժամ առաջ կամ երեկ կամ խոր անցյալում: Նույնպես ապագան կարող է լինել քիչ անց կամ վաղը կամ հազարավոր տարիներ հետո⁵²⁰:

Այսպիսի մոտեցում է որդեգրել նաև Ա. Ղարիբյանը. «Սահմանական եղանակի բոլոր ձևերը սովորեցնելուց հետո, - գրում է նա, - պետք է նշել, որ թեև ժամանակները հիմնականում երեքն են, բայց իրենց մանրամասնության մեջ ունեն որոշ տարբերություններ. օրինակ՝ **երեկը այսօրվա համեմատությամբ անցյալ է, իսկ նախանցյալ օրը այսօրվա համեմատությամբ վաղ անցյալ օր է, իսկ երեկվա համեմատությամբ՝ միայն անցյալ:** Հետևաբար անցյալները լինում են մի քանի տեսակ, ինչպես և ապառնին: Հայերենում միայն ներկան է, որ մի տեսակ ունի»⁵²¹:

Այսինքն՝ սովորողը *անցյալ կատարյալ* տերմինի նշանակությունն իմանալուց անմիջապես հետո պետք է կարողանա ընկալել, որ լեզվի մեջ անցյալ ժամանակը չի կարելի ընդունել միանշանակ ու միազիծ, այն ունի բազմաթիվ ժամանակակետեր:

Առհասարակ գործողության կատարման ժամանակը ցույց տալու համար անհրաժեշտ է այն վերցնել որևէ որոշակի պահի համեմատությամբ, որը քերականագիտության մեջ խոսելու պահն է: Այսինքն՝ բայի ժամանակը կարող է ցույց տալ կամ խոսելու պահին, կամ խոսելու պահից առաջ, կամ խոսելու պահից հետո կատարվող, կատարված, կատարվելիք գործողություն, եղելություն: Շատ հաճախ կարիք է լինում բայաձևերի ժամանակը որոշել նաև մի անցյալ (երբ գնացի) և մի ապառնի ժամանակի համեմատությամբ (եթե տեսնեմ)⁵²²:

Այսպիսով՝ անցյալ կատարյալի ժամանակային իմաստը ուսուցանելիս հարկավոր է մեծ ուշադրություն դարձնել անցյալ ժամանակի իմաստային նրբերանգներին: Պետք է նկատի ունենալ, որ ունենք միևնույն ընդհանուր ժամանակը, բայց տարբեր ժամանակահատվածներ. այսինքն՝ **անցյալ ժամանակը չպետք է ընկալել մեկ նշանակությամբ:** Անցյալ կատարյալը բոլորովին տարբեր է մյուս անցյալ ժամանակներից: Այն հստակորեն ցույց է տալիս, թե անցյալի որ կետի մասին է խոսքը: Եթե փորձենք համեմատել անցյալի ժամանակաձևերը, կարող ենք տեսնել ժամանակային իմաստի երեք տարբերություն:

Անցյալ կատարյալի իմաստային յուրահատկությունները

Անցյալ կատարյալի իմաստային առաջին յուրահատկությունը նրա ցույց տված գործողության կարճ տևականությունն է: Մ. Ասատրյանը անցյալ կատարյալի ժամանակային տարբերությունը ցույց տալու համար այն համեմատում է նաև անցյալ անկատարի հետ՝ նշելով, որ վերջինս ժամանակը ցույց է տալիս մի անցյալ ժամանակակետում տևական, հարաձիգ, ընթացքի մեջ գտնվող գործողություն⁵²³:

⁵²⁰ Աճառյան Յ., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. IV, Գիրք Ա, Ե., 1961, էջ 33:

⁵²¹ Տե՛ս Ղարիբյան Ա., Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա, Ե., 1954, էջ 308-309:

⁵²² Տե՛ս Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ., ժամանակակից հայոց լեզու, հ 2, Ե., 1974, էջ 341:

⁵²³ Տե՛ս Ասատրյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 296:

Ի՞նչ է նշանակում անցյալի գործողությունը լինում է տևականությամբ կամ առանց դրա. օրինակ՝ *Ժամը 5-ին նա գնում էր: Ժամը 5-ին նա գնաց:* երկրորդ նախադասության մեջ գործողությունը սկսվում և վերջանում է ժամը 5-ին առանց տևականության⁵²⁴:

Իմաստային հաջորդ յուրահատկությունը տեսանելի է դառնում, երբ անցյալ կատարյալը համեմատում ենք վաղակատարի ներկայի հետ: «Այս գիշեր անձրև եկավ.- ես զարթուն էի, անձամբ տեսա և իմացա անձրևի գալը. - Այս գիշեր անձրև է եկել,- ես քնած եմ եղել և առավոտը անձրև գալու հետևանքը տեսել և իմացել եմ, կամ ուրիշներն ինձ ասել են, որ անձրև է եկել»⁵²⁵: Այս օրինակներից պարզ է դառնում, որ անցյալ կատարյալը կարող ենք համարել ակնատեսի ժամանակ:

Այս մոտեցմամբ ընդհանրացնելով անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի իմաստային բնութագիրը՝ կարելի է ասել, որ այն ցույց է տալիս մի անցյալ ժամանակակետում սկսված և ավարտված գործողություն: «խոսողը միշտ նկատի ունի մի անցյալ ժամանակակետ, որի նկատմամբ գործողությունը ներկայացվում է որպես ավարտված, ինչպես՝ «Երեկ, երբ մենք խոսում էինք, նա գնացել էր», ապա անցյալ կատարյալի դեպքում խոսողը մի անցյալ ժամանակակետում գործողությունը ներկայացնում է որպես առանց որևէ տևականության կատարված-վերջացած, ինչպես՝ «Երեկ նա գնաց»⁵²⁶: Անցյալ կատարյալը անցյալ ժամանակակետի մեջ ընկնող գործողություն է, որին դիմելիս խոսողը նկատի ունի այն վայրկյանը, երբ առանց տևականության գործողությունը միանգամից կատարվում և վերջանում է: Այստեղ շեշտվում է գործողության վերջը, ավարտվածությունը և, որպես կանոն, արտահայտում է այնպիսի գործողություն, որին խոսողը ակնատես չի եղել:

Անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի կազմության առանձնահատկությունը

Ուսուցման համար կարևոր է հստակ տարբերակել, որ պարզ ու ածանցավոր բայերի դեպքում անցյալ կատարյալը կազմվում է բայահիմքի և դիմային վերջավորությունների տարբեր ձևերով:

Առարկայական չափորոշչային պահանջներով՝ բայահիմքերի ուսուցումը դարձնում նախատեսված չէ: Բայց հարկ ենք համարում նշել, որ այն չափազանց տեղին կլիներ, որովհետև լեզվի քերականական կառուցվածքի մեջ բայահիմքերը առանձնացած ու անկախ չեն: «Ծագմամբ պատկանելով հնդեվրոպական լեզուների մեծ ընտանիքին՝ հայերենի քերականական կառուցվածքի հիմքերը կապված են հնդեվրոպական հիմնալեզվի և հնդեվրոպական հին լեզուների ձևերի հետ: Յնդեվրոպական բայի խոնարհման մեջ մեծ դեր են կատարում բայի տարբեր հիմքերը»⁵²⁷:

Ստորև ներկայացվող աղյուսակում կարևորել ենք բայահիմքը, քանի որ բայական յուրաքանչյուր ձև հայերենում կազմվում է համապատասխան հիմքով:

Պատճառական ածանց ունեցող բայերն այս աղյուսակի օրինաչափությունից դուրս են, որովհետև կազմվում են -ի, -իր,-եց, -ինք, -իք, -ին վերջավորություններով: Բացի այդ, պատճառական -ացն, -եցն, -ցն ածանցների փոխարեն անցյալ կատարյալի կազմության ժամանակ օգտագործվում են -ացր, -եցր, -ցր ձևերը, այսինքն՝ **ցն>ցր** + վերջաւորութուն:

Անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի ժխտական խոնարհման դեպքում **չ**-ն դրվում է բայաձևի սկզբից, օրինակ՝ *չէրգեցի*:

⁵²⁴ Աբեդյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Ե., 1965, էջ 562:

⁵²⁵ Տե՛ս Լույս տեղում, էջ 564:

⁵²⁶ Տե՛ս Ասատրյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 297:

⁵²⁷ Աբաջյան Ա., Անցյալ կատարյալ ժամանակը հայերենում, Ե., 2015, էջ 16:

**Աղյուսակ 1.
Անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի կազմությունը:**

	Պարզ բայեր	Ածանցավոր բայեր
	<i>Անորոշի հիմք՝ գր-, կարդ-</i>	<i>Կատարյալի հիմք՝ գրեց, կարդաց</i>
-ել խոնարհում		-եցի -եցինք -եցիր -եցիք -եց -եցին
-ալ խոնարհում	-ացի -ացինք -ացիր -ացիք -աց -ացին	-ա -անք -ար -արք -ալ -ան

Այսպիսով՝ անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի կազմության համար անհրաժեշտ է նախ իմանալ, թե որ խոնարհմանն է պատկանում բայը, այնուհետև ճանաչել, վերհիշել պարզ ու ածանցավոր բայերը և համապատասխան վերջավորությամբ կազմել: Կարևորելով բայի հիմքի ուսուցումը՝ կարող ենք բարձրացնել թեմայի ուսուցման արդյունավետությունը:

Հանրակրթության զարգացման ներկա փուլում կրթության առջև դրված նոր խնդիրներն ու հեռանկարային զարգացումները պահանջում են համակարգային լուծումներ: Սույն հոդվածում կատարված դիտարկումներից կարելի է եզրակացնել, որ միջին ու ավագ դպրոցի դասագրքերում քերականական միևնույն երևույթի բացատրությունն առանձնապես չի տարբերվում, չի ապահովվում անցումը հեշտից բարդին: Յուրաքանչյուր թեմայի ուսուցման համար շատ կարևոր է կատարել թեմայի նոր ուսումնասիրություն և ընտրել խիստ նախանշված նյութ:

Անցյալ կատարյալ ժամանակաձևը առավել արդյունավետ ուսուցանելու համար նպատակահարմար է միջին դպրոցի դասագրքում հակիրճ ներկայացնել գործողության կատարման ժամանակների իմաստային տարաբաժանումը, ժամանակաձևի իմաստային նկարագրությունն ու կիրառությունները, համեմատությունները մյուս անցյալ ժամանակների հետ, իսկ ավագ դպրոցում նպատակ դնել ոչ միայն վերհիշել այդ ամենը, այլև խորացնել ուսուցումը. գաղափար տալ բայահիմքերի մասին, առավել մանրամասնել ժամանակաձևի կազմությունը՝ նշելով նաև կիրառական յուրահատկությունները:

**THE TEACHING OF PAST PERFECT TENSE AT THE RA
SECONDARY SCHOOL**

HRIPSIME SARGSYAN

*Yerevan State University, Chair of Armenian Language, Ph.D. Student;
Armenian language and literature at School N55 after A.P.Chekhov, Teacher;
Yerevan, Republic of Armenia*

The past perfect is one of the most difficult tenses of the verb. The issues of teaching this scientifically developed, thoroughly studied Tense, have been relatively little discussed among us.

The aim of the article is to present the issue from a new perspective, to study the peculiarities of the past perfect tense and to present a relatively new version of teaching. In order to achieve the mentioned goal, we set a task to find out the manifestations of the temporal meaning of the past perfect and to examine the peculiarities of the composition.

During the research, both cognitive (analysis, synthesis) and scientific-pedagogical research methods were used: comparison, abstraction, coordination.

In the course of our study, we came to the conclusion that teaching Past Perfect Tense would be more effective if the middle school textbooks briefly presented the semantic divisions of action times, the semantic descriptions of times, its applications, comparisons with other past tenses, and the goal in high school was not only to remember all that, but also deepen the teaching: it is necessary to give an additional idea about the bases of the verbs, to present composition of the tense in more detail, noting its practical peculiarities.

Keywords: *general education, middle and high school, education, past perfect tense, past tense, subtleties, verb conjugation system, basic verb tenses, simple and derivative verbs.*

ПРЕПОДАВАНИЕ ПРОШЕДШЕГО СОВЕРШЕННОГО ВРЕМЕНИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ РА

ՐԻՍԻՄԵ ՏԱՐԳՏՅԱՆ

*аспирант кафедры армянского языка
Ереванского государственного университета,
преподаватель армянского языка и литературы
основной школы №55 имени А.П. Чехова,
г. Ереван, Республика Армения*

Прошедшее время совершенного вида глагола – одна из самых сложных тем для изучения. Научно обработанные и досконально изученные вопросы преподавания прошедшего времени совершенного вида глагола обсуждались сравнительно мало. Целью статьи является осветить вопрос с новой точки зрения: изучить особенности прошедшего совершенного времени и представить относительно новый метод (способ) обучения. Для достижения указанной цели мы поставили задачу выяснить выражение временного смысла глаголов прошедшего времени совершенного вида и исследовать особенности данной структуры.

В ходе исследования были использованы как когнитивные (анализ, синтез), так и научно-педагогические методы исследования: сравнение, абстракция, систематизация.

В результате мы пришли к о том, что обучение прошедшего времени совершенного вида глагола было бы более эффективным, если в школьных учебниках средних классов было бы кратко представлено семантическое деление времени действия, семантическое описание времени, его приложения, сравнения с другими прошедшими временами, а цель изучения этой темы в старшей школе заключалась бы не просто в том, чтобы запомнить ее, но и в том, чтобы углубить преподавание, дать более подробное представление об основах глаголов, отмечая особенности их использования.

Ключевые слова: *общее образование, средняя и старшая школа, обучение, совершенное прошедшее время, прошедшее время, нюансы, система спряжения глаголов, основные времена глаголов, простые и производные глаголы, основы глаголов.*